

Tanzimat'tan Cumhuriyet'in Kuruluşuna Kadar Osmanlı Sağlık Mevzuatına Genel Bir Bakış (1839-1922)

A General Overview of Ottoman Health Legislation from the Tanzimat to Establishment of the Republic (1839-1922)

^{1b} Arif Hüdai KÖKEN^a, ^{1b} Ahmet NİZAMOĞLU^b

^aKırşehir Ahi Evran Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik AD, Kırşehir, Türkiye

^bSerbest Araştırmacı, Kırşehir, Türkiye

ÖZET Osmanlı'da Tanzimat'ın ilanının ardından sağlık alanını kapsayan köklü reform hareketleri kendisini göstermiştir. Tanzimat Dönemi'nde devletin modernleşmesinin kanıtları sayılabilecek olan hukuki mevzuatlar oluşturulmuştur. Bu dönemde tıp, eczacılık ve baytarlığa yönelik birbiri ardına birçok düzenleme yürürlüğe girmiştir. Özellikle karantina uygulamaları, sivil tıp eğitiminin kurumsallaşması ve koruyucu sağlık hizmetlerine yönelik sağlık mevzuatları hazırlanmıştır. Tanzimat ile oluşturulmaya çalışılan müesses nizam II. Abdülhamid Dönemi'nde yeni sağlık mevzuatlarıyla pekiştirilmiştir. Bu dönemde dünyadaki sağlık alanında gelişmeler yakından takip edilerek çağdaş adımlar atılmıştır. II. Meşrutiyet yılları ise 10 yıl gibi kısa bir süreyi muhteva etmesine rağmen sağlık alanında en çok düzenlemenin yapıldığı dönem olmuştur. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Balkan Savaşları, Trablusgarp Savaşı ve I. Dünya Savaşı'nın yaşanması devletin bütçesinin kontrol edilemez bir biçimde açık vermesine neden olmuştur. Cephedeki silahlı mücadelenin yanı sıra hastalıklarla baş etmeye çalışan devlet, ödeneklerle sıhhi durumu kontrol altına tutmaya çalışmıştır. I. Dünya Savaşı'nın ardından İstanbul'un işgal edilmesi sonucunda, işgal kuvvetlerinin etkisiyle sıhhi idareyi kontrol etmek amacıyla hudutla ilgili sıhhi mevzuatlar oluşturulmuştur. 2024 yılı Temmuz-Ağustos aylarında yapılan bu çalışmada, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar Osmanlı sağlık mevzuatının gelişimi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu'ndan Düstürlar ve Külliyyât-ı Kavânin kullanılarak dönemsel kategorilere ayrılıp kronolojik bir şekilde analiz edilmiştir. Sonuç olarak yapılan düzenlemelerin uygulama sürecinde modern tıp uygulamalarının kendisine zemin bulduğu görülmekle birlikte, özellikle sağlık alanında yapılan düzenlemeler sayesinde modern hukuk anlayışıyla devletin yönetilmeye gayret edildiği anlaşılmaktadır. Sağlık alanında yapılan bu düzenlemeler Osmanlı'nın son döneminde sadece ülke içi sıhhi dinamikleri değil, aynı zamanda uluslararası sıhhi dinamikleri de düzenleyecek ve kontrol altına alacak bir nitelikte olduğunu söylemek mümkündür.

ABSTRACT Following the declaration of the Tanzimat in the Ottoman Empire, profound reform movements in the field of health became evident. During the Tanzimat Period, legal regulations that can be considered as evidence of the state's modernization were established. During this period, numerous regulations concerning medicine, pharmacy, and veterinary science were enacted consecutively. Particularly, quarantine practices, the institutionalization of civil medical education, and health regulations related to preventive health services were developed. The institutional order sought to be established by the Tanzimat was reinforced during the reign of Sultan Abdülhamid II with new health regulations. During this era, contemporary steps were taken by closely following global developments in the health field. Despite its brief span of only 10 years, the II. Constitutional Era was the period with the most regulations in the health sector. The Balkan Wars, the Italo-Turkish (Trablusgarb) War, and World War I experienced during the II. Constitutional Era led to an uncontrollable budget deficit for the state. In addition to armed struggles at the front, the state endeavored to manage sanitary conditions through appropriations to control public health. Following World War I, after the occupation of Istanbul, sanitary regulations related to borders were established to control sanitary administration under the influence of the occupying forces. In this study, conducted in July-August 2024, the development of Ottoman health legislation from Tanzimat to the Republic was analyzed chronologically by dividing it into periodic categories using Düstürlar and Külliyyât-ı Kavânin. As a result, although modern medical practices found a foundation in the implementation of these regulations, it is evident that efforts were made to manage the state according to modern legal understanding, particularly in the field of health. It can be said that these health regulations were intended to not only regulate and control domestic sanitary dynamics but also to address international sanitary dynamics during the late Ottoman period.

Anahtar Kelimeler: Tıp tarihi; tıbbın modernleşmesi;
Osmanlı tıbbi; Osmanlı sağlık mevzuatı

Keywords: History of medicine; modernisation of medicine;
Ottoman medicine; Ottoman health legislation

KAYNAK GÖSTERMEK İÇİN:

Köken AH, Nizamoğlu A. Tanzimat'tan Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar Osmanlı sağlık mevzuatına genel bir bakış (1839-1922). Türkiye Klinikleri J Med Ethics. 2025;33(1):23-37.

Correspondence: Arif Hüdai KÖKEN

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik AD, Kırşehir, Türkiye

E-mail: arifhudaikoken@hotmail.com

Peer review under responsibility of Türkiye Klinikleri Journal of Medical Ethics, Law and History.

Received: 01 Sep 2024

Accepted: 19 Dec 2024

Available online: 29 Jan 2025

2146-8982 / Copyright © 2025 by Türkiye Klinikleri. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

Osmanlı Devleti'nde XVIII. yüzyılda başlayan "ön modernleşme" döneminin ardından, III. Selim Dönemi'nde (1789-1807) Nizam-ı Cedit hareketleri ve yürütülen ıslahat çalışmalarıyla yeni bir çehre kazandırılmaya çalışılmışsa da Kabakçı Mustafa İsyanı sonucunda tahtan indirilerek öldürülmesiyle sürece ket vurulmuştur.^{1,2} Daha sonrasında II. Mahmut (1808-1839), 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına kadar olan süreçte devlet kademesinde bir güç tabanı oluşturmaya çalışmış olup 1826-1839 arası dönemde her alanda kapsayıcı ıslahat hareketlerine girişmiştir. Bu dönemde idarî, hukukî, eğitim başta olmak üzere birçok reform gerçekleştirilmiştir.³

Osmanlı'da XIX. yüzyıla gelindiğinde tıp eğitiminin niteliği oldukça düşmüştü. Dönemin ünlü hekimlerinden Şanizade Ataullah "Tarih-i Şanizade" adlı eserinde İstanbul'da fenhe hevesli, hocalık vazifesine layık hakkıyla hekim yetiştirecek kimse kalmadığını belirtmiş, özellikle Avrupa'dan gelen ve modern tıbbî bildiklerini iddia ederek hekimlik mesleğini icra eden "mütetabbib"lerin halk sağlığını tehdit ettiğini vurgulamıştır. Bu durumdan rahatsız olan bir grup aydın hekimin Avrupa'daki tıbbî gelişmeleri öncelikle İtalyanca ve Fransızca öğrenerek takip etmeye çalıştığı kaydedilmiştir.⁴ Osmanlı reformları öncelikle askerî alanda gerçekleşirken tıp eğitimi de bu bağlamda orduya hekim yetiştirmek amacıyla 1827'de Tıphâne-i Âmire'nin kurulmasıyla başlamıştır. Her ne kadar cerrahlık eğitimi 1832'de Cerrahhâne-i Mamure'nin kurulmasıyla bağımsız bir hale getirilmişse de 1838'de bu iki mektep birleşerek Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane açılmıştır.⁵

Daha önce uluslararası sağlık kurallarına uyma zorunluluğu hissetmemiş olan Osmanlı yönetimi, 1826 yılında İstanbul'da ortaya çıkan şiddetli kolera salgınından sonra ilk defa sağlık gerekçesiyle komşu ülkelerle gerginlik yaşamıştır. Yaşanan bu gerginlikler neticesinde İstanbul'a gelen ziyaretçilerin sağlık kontrolleri titiz bir şekilde yapılmaya başlanmış ve ilk defa karantina kurallarına uyulmasının sağlanması amacıyla karantina ofisi kurulmuştur.⁶ Bu doğrultuda 1838'de Meclis-i Umur-ı Sıhhiye kurularak sağlık uygulamaları belirli bir düzen içerisinde yürütülmek istenmiştir.^{4,5} Bu gelişmeler Tanzimat'a giden süreçte Osmanlı sıhhiyesi açısından önemlidir.

Tanzimat Dönemi'nin (1839-1876) başlamasıyla Osmanlı'da önemli bürokratik ve zihniyet değişiklikleri ortaya çıkmıştır. Bu dönemde yapılacak olan yenilikleri belirli bir düzen içerisinde gerçekleştirebilmek adına kanunlaştırma faaliyetleri belirginleşmiştir. Tanzimat Dönemi'ne kadar olan süreçte hukuki anlamda köklü değişiklikler gerçekleşmezken bu dönemden itibaren hızlı ve yaygın yasallaştırma hareketleri yürütülmüştür. Modern hukuk anlayışını yansıtan belgeler olarak nitelendirilebilecek olan nizamnameler ile Osmanlı hukuku daha sistematik bir hale getirilmeye çalışılmıştır.⁷ Nizamname veya mevzuat hareketleri her alanda etkisini gösterdiği gibi sağlık alanında etkisini göstermiştir. Tanzimat'ın ilanının hemen ardından sağlıkla ilgili nizamnameler birbiri ardına yürürlüğe girmeye başlamıştır. Özellikle bu noktada Avrupa'daki düzenlemeler yakından takip edilerek çağdaş düzenlemeler hazırlanmasına özen gösterilmiştir.

Tanzimat Dönemi'nde gelişen bu kanunlaştırma faaliyetlerinin bir yansıması olarak hazırlanan kanun ve nizamnamelerin resmî bir kitap haline getirilmesi amacıyla 1851'de 142 sayfalık isimsiz bir kitap hazırlanmıştır. Bu kitapta Tanzimat'ın ilanından 1851'e kadar olan sürece yönelik nizamnamelere yer verilmiştir. 1863 yılına gelindiğinde ise Cevdet Paşa'nın çalışmalarıyla "*Kabul edilen yeni kanun ve yönetmelikleri eklemek, yürürlükten kaldırılanları çıkarmak*" amacıyla Düstûr adıyla bir kitap hazırlanmıştır. Düstûr 1866'da ikinci defa yayınlanmıştır. Daha sonra 1872, 1873, 1876 ve 1879'da I, II, III ve IV. cilt düstûrlar yayınlandı. 1879-1884 arasında kabul edilen kanun, nizamname ve talimatlar ise 4 zeyil halinde neşredilmiştir. Bu tarihten itibaren II. Meşrutiyet'in ilanına kadarki dönemdeki mevzuat, Cumhuriyet'in ilanından sonra 1937, 1939, 1941 ve 1943'te V, VI, VII ve VIII. cilt düstûrlar olarak yayınlanmıştır. Toplamda 8 ciltten oluşan bu bölüm I. Tertip Düstûr olarak nitelendirilmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanının ardından 23 Nisan 1923'e kadar olan hukukî mevzuat ise II. Tertip Düstûr olarak adlandırılmıştır. II. Tertip Düstûr 12 cilt olarak yayınlanmıştır. I. ve II. Tertip Düstûrlarda yer almayan kanun, nizamname ve talimatnamelere yer vermek amacıyla 1917'de tek ciltlik bir Mütemmim hazırlanmıştır.⁸⁻¹⁰

Düstûrun yanı sıra Karakoç Sarkis tarafından hazırlanan ve 40 dosyadan (ayrıca 5 dosya tarihi, 5 dosya da ise alfabetik fihrist bulunmaktadır) oluşan Külli-yât-ı Kavânîn (veya tam ismiyle “Külli-yât-ı Kavânîn, Kavânîn ve Nizâmât ve Ferâmîn ve Berevât ve İrâ-dât-ı Seniyye ile Muâhedât ve Umuma Açık Mukâ-velâtı Muhtevîdir”) isimli eserde bu çalışmaya kaynaklık etmesi açısından her konudaki kanun ve nizamname yer almaktadır. Karakoç’un eserinin fihristi 1451-1876 ve 1876-1908 olmak üzere iki cilt halinde M. Akif Aydın, Fethi Gedikli, Mehmet Akman, Ekrem B. Ekinci ve M. Macit Kenanoğlu tarafından hazırlanmıştır. Osmanlı sağlık mevzuatıyla ilgili olarak düstûrda yer almayan birçok düzenleme Takvîm-i Vekâyi, mecmua, gazete ve kitaplara atıfta bulundurulmuş ve bu eserde zikredilmektedir. Bu açıdan düstûr ile Karakoç’un eseri bir bütünlük arz etmektedir.¹¹

Tanzimat dönemine kadar Osmanlı’da hukuk sisteminin uygulanması ve gelişmesi İslam hukuku ve padişahlar tarafından çıkartılarak yürürlüğe konan kanunnameler ve adaletnameler temelinde olmuştur. XIX. yüzyıla kadar devletin ihtiyaçlarına cevap veren hukuk anlayışı, Osmanlı Devleti’nin yaşadığı siyasal, ekonomik, sosyal meseleler karşısında yeni bir hukuk anlayışı ortaya koymayı gerekli kılmıştır. Batı temelli modernleşme hareketlerinin etkisiyle Tanzimat ile Osmanlı’da hukuk sistemi dönemin ihtiyaçlarına göre çıkarılan düzenlemelerle kendisini yenilemeye ve geliştirmeye başladığı söylenebilir.¹² Yapılan düzenlemelerle birlikte sağlık alanında modernleşmeye uyum sağlama süreci modern uygulamalarla pekiştirilerek, sağlık hizmetlerinin planlanmasının daha merkezi bir yapıya bürünmesini gerekli kılmıştır.¹³ Bu bağlamda Osmanlı yaptığı düzenlemelerle sağlık alanında gelişme gösterebilmek için tıp eğitimi, sağlık personeli istihdamı, askeri ve sivil sağlık hizmetleri, koruyucu ve tedavi edici sağlık hizmetleri gibi konularda düzenlemeler yapmış, dönemin ihtiyaçlarına göre bu düzenlemeleri güncellemiştir. Bu çalışmada Tanzimat’tan Cumhuriyet’in kuruluşuna kadar geçen süreçte Osmanlı sağlık mevzuatının gelişimini orijinal belgeler kullanılarak dönemsel olarak incelemek, dönemin koşullarına göre tartışıp sağlıkla ilgili düzenlemeler özelinde her bir dönemi genel hatlarıyla aydınlatmak amaçlanmaktadır.

GEREÇ VE YÖNTEMLER

Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu’ndan “Düstûr”un I ve II. Tertiple-riyle, Zeyl ve Mütemmim isimli eklerine ulaşılmıştır. Düstûr’un I. Tertibinde 8 cilt, 4 adet zeyl ve 1 adet mütemmim içeriği bulunmaktadır. II. Tertibi ise 12 ciltten oluşmaktadır. I ve II. Tertip Düstûr 1839-1922 yıllarını kapsamaktadır. Düstûrlar sistematik olarak incelenmiş olup Osmanlı sağlık mevzuatıyla ilgili olan düzenlemeler tespit edilmiştir. Bu düzenlemeler Osmanlı Türkçesi’nden transkript edilerek dönemsel kategorilere ayrılarak kronolojik bir şekilde sıralanmış, düzenlemelerin yapıldığı tarihsel dönemlere göre tablolaştırılmıştır. Çalışmanın güvenilirliğini arttırmak adına 2006’da Mehmet Hakan Sağlam tarafından hazırlanan ve Tarih Vakfı Yurt Yayınları tarafından basılan “I Tertip Düstûr Kılavuzu (Osmanlı Devlet Mevzûatı) 1839-1908” ve “II. Tertip Düstûr Kılavuzu (Osmanlı Devlet Mevzûatı) 1908-1922” adlı eserler incelenmiştir. Ayrıca Mehmet Akman tarafından 2007’de hazırlanarak Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları’nda yayınlanan “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Osmanlı Hukuk Mevzuatı I: I. Tertip Düstûr’un Tarihî Fihrist ve Dizini” ve “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Osmanlı Hukuk Mevzuatı II: II. Tertip Düstûr’un Tarihî Fihrist ve Dizini” adlı çalışmalardan da elde edilen verilerin kontrolü sağlanmıştır. Osmanlı’daki kanun ve düzenlemelerin tamamı Düstûr’da yer almadığından bu anlamda bütüncü bir kaynak olan Karakoç Sarkis’in II. Cilt halindeki “Külli-yât-ı Kavânîn” adlı eserin fihristi de incelenerek Osmanlı sağlık mevzuatına yönelik hazırlanan düzenlemelerin tamamına ulaşılmaya çalışılmıştır. Böylece sağlıkla ilgili yapılan düzenlemeler özelinde her bir döneme özgü gelişmeler anlaşılabilir tartışmaya açık hale getirilmiştir. Bu çalışmada nitel araştırma metodlarından doküman analizi kullanılmıştır. Çalışma 2024 yılı Temmuz-Ağustos ayları içerisinde yapılmıştır.

BULGULAR

Araştırma kapsamında elde edilen bulgular dönemlere göre 4 farklı başlık altında incelenmiş olup Tanzimat Dönemi (1839-1876)’nde 61 adet, II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)’nde 64 adet, II. Meş-

rutiyet Dönemi (1908-1918)'nde 152 adet, İşgal Dönemi (1918-1923)'nde 27 adet düzenleme yapılarak sağlık mevzuatı oluşturulduğu görülmektedir.

TARTIŞMA

TANZİMAT DÖNEMİ (1839-1876)

Osmanlı'da II. Mahmud Dönemi'nde hız kazanan reformist hareketler Sultan Abdülmecid'in padişahlığında 3 Kasım 1839'da ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile yeni bir dönemi başlatmıştır. Bu dönemde idarî, adlî, hukukî ve malî alanlarda birçok köklü reform kademe kademe gerçekleştirilmiştir.¹⁴ Bu doğrultuda tıp ve sağlık alanında da önemli düzenlemeler yürürlüğe girmiştir. Aydın'ın belirttiği üzere bu dönemde iki nokta dikkat çekmektedir bunlardan ilki "Devlet-birey ilişkisindeki değişimin, sağlık hizmetlerine yansımaları", ikincisi ise "Devlet örgütlenmesinin sağlık hizmetlerine yansımaları" olarak ifade edilebilir.¹⁵ Tanzimat'ın Osmanlı tıbbına en önemli etkisi kanunlaştırma hareketleri ile gerçekleşmiştir. Bu dönemde tıbbi kanun ve nizamnameler hazırlanarak yürürlüğe konulmaya başlanmıştır.¹⁶ **Tablo 1**'de görüldüğü üzere Osmanlı'da Tanzimat'ın ilanından sağlık alanında bir düzen kurulması için nizamnameler yürürlüğe girmeye başlamıştır. XIX. yüzyılda yaşanan salgın hastalıkların Osmanlı'ya da etkisi altına alması neticesinde II. Mahmud Dönemi'nde başlayan karantina uygulamaları Tanzimat'ın ardından atılım göstererek sağlık alanındaki düzenlemeler, karantina uygulamaları ve Karantina Nizamnamesi'nin yürürlüğe girmesiyle başarılar elde edilmeye başlanmıştır.¹⁷ Devlet sağlık sisteminin kontrollü bir şekilde yürütülmesi amacıyla Tanzimat Dönemi'nde tıp, eczacılık ve baytarlık alanına yönelik nizamnameleri birbiri ardına yürürlüğe koymuştur (**Tablo 1**). Tanzimat'ın ilk yıllarında Meclis-i Sıhhiye-i Tıbbiye'nin kurulması salgın ve bulaşıcı hastalıklarla mücadele edilmesi noktasında önemli düzenlemeler yapılmıştır. Ayrıca aşı çalışmalarının bir düzen içerisinde yürütülmesi amacıyla nizamnamelerin yürürlüğe girmesi oldukça önemlidir. Hekimbaşılığın kaldırılarak, öncelikle Mekteb-i Tıbbiye Nezareti'nin kurulması kurumsallaşma ve reformizasyon açısından yeni dönemde yapılmak istenenlerin bir tezahürüdür. Bu noktada tabip, eczacı ve

baytarların görev tanımlarına yönelik düzenlemeler yapıldığı gibi mahalli idareler ve belediyeler bu konuda sorumlu tutulmuştur. Memleket Tabipliği veya Belediye Tabipliği olarak adlandırılan uygulamaların nizamnameler sonucunda yürürlüğe girmeye başlamasıyla çağcıl halk sağlığı veya korucu sağlık hizmetleri anlayışının yürütülmesi amaçlanmıştır. 1867'de Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin kurulmasıyla, sivil tıp eğitiminin verilmeye başlanmıştır. Bu durum Tanzimat Dönemi'ndeki sağlık düzenlemelerinin bir neticesi olarak devletin özellikle taşrada tabip istihdam ederek sağlık teşkilatına işlerlik kazandırmak istemesinin bir yansımasıdır.¹⁸ Tabipliğin yanı sıra eczacılığa yönelik ilk düzenlemeler de Tanzimat Dönemi'nde birbiri ardına yürürlüğe girmiştir. Böylelikle eczacı ve eczahanelerin yasal zemini oluşturulmuştur.¹⁹ Ayrıca baytarlığa yönelik yasal düzenlemeler ve sivil baytarlığa da bu dönemde geçilmiştir. Bu duruma etken olarak ise XIX. yüzyılda salgın hayvan hastalıklarının yoğun bir şekilde yaşanması gösterilebilir.²⁰ Bu noktada Tanzimat Dönemi'nde yürürlüğe giren sağlıkla ilgili düzenlemelerin neredeyse her alanda kendini göstermeye başlaması ihtiyaca ve günün şartlarına uygun olarak hazırlandığı açıkça görülmektedir.

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ (1876-1909)

Tanzimat Dönemi'nde hız kazanan yenileşme hareketlerinin bir yansıması olarak aydınların meşrutî idare isteği, padişah ve çevresinin Yeni Osmanlılık siyasetini gerçekleştirme arzusu ve yabancı devletlerin baskısı sonucunda, II. Abdülhamid tahta çıkışının üzerinden birkaç ay geçtikten sonra 23 Aralık 1876'da Kanun-i Esasi'yi ilan etmiştir. Ancak bu süreçte 93 Harbi'nin başlamasının ardından hükümetin sert eleştirilere uğraması üzere 13 Şubat 1878'de Meclis süresiz olarak tatil edilmiştir. Bundan sonraki süreçte II. Meşrutiyet'in ilanına kadar devlet, Abdülhamid'in mutlak idaresi altında yönetilmiştir.²¹ II. Abdülhamid Dönemi'nde sağlık politikasına yönelik hazırlanan mevzuatlarda en önemli konu salgın hastalıklara karşı alınan sıhhi önlemler olmuştur. Koruyucu hekimlik alanında birçok gelişme bu dönemde gerçekleşmiştir.^{22,23} **Tablo 2**'de görüldüğü üzere bu dönemde tabiplik, eczacılık, baytarlık ve salgın hastalıklar başta olmak üzere sağlıkla ilgili birçok ni-

TABLO 1: Tanzimat Dönemi (1839-1876).

Yıl	Düzenlemenin Adı
1840	Karantina Mesailinin Ticaret Nezareti'nden Fekkiye Müstakil Nezarete Raptı Hakkında İrade-i Seniyyeyi Mutazammının Tebliğ-i Resmi
1840	Meclis-i Sıhhiye-i Tibbiye'nin Tesisi Hakkında İrade-i Seniyye
1840	Memalik-i Mahrusede İstihdamı Mürettep Olan Etibba-yı Sıhhiyeye İktiza Eden Talimat
1840	Memalik-i Mahrusede Vapur Sefaininin Uğradıkları Limanlar Yahut İskelelerde Tayin Olunmuş Olan Karantina Memurları Hakkında Talimatname
1840	Memalik-i Osmaniyede Karantina Hizmetine Tayin Olunan Memurin ve Etibbaya Dair Tenbihname
1840	Memalik-i Mahrusede Limanlarına Bahren Tevarüd Eden Sefain ve Yolcu ve Emtia ve Eşya Hakkında Karantina Nizamnamesi
1840	Asitane-i Aliyye ve Memalik-i Mahrusede-i Şahane Ahz Olunacak Karantina Rüsümünün Miktarını Mübeyyin Tarife
1840	Mekteb-i Tibbiye-i Adliye'den Meccanen İcra Olunacak Aşı Ameliyesi Hakkında İrade-i Seniyyeyi Mübelliğ Buyruldu
1840	Meclis-i Umur-ı Tibbiye'nin Teşkil ve Etibba ve Cerrah ve Eczacı ve Dişçi ve Kabile ve Emsalinin Suret-i İmtihanı ve Müteferriatı Hakkında İrade-i Seniyyeyi Mutazammın Tebliğ-i Resmi
1841	Mahbusinden Hasta Olanların Hanelerinde Tedavi Edilmeleri Hakkında Gurre-i Rebiulevvel 1256 Tarihli Ceza Kanunu'na Müzeyyel İrade-i Seniyyeyi Mübelliğ İlmühaber
1841	Kaffe-i Sevahil Memurlarına Tahaffuziyeye Dair Talimat-ı Sıhhiye
1841	İllet-i Veba Zuhur Eden Sefain Hakkında İcra Kılınacak Usul-i Sıhhiye
1841	Bulaşık-ı Sefain ve Yolcuyana Vaz ve Tayin Olunan Gardiyanlara Dair Talimat
1841	Mekteb-i Tibbiye'de Tesis Edilen Fenn-i Kibale Ameliyat Derslerinden İzinname ve Ruhsatname Almayan Ebe Kadınlara İtibar Olunmaması Hakkında İrade-i Seniyyeyi Mübelliğ Buyruldu
1844	Galata ve Beyoğlu ve Mülhakatı Umur-ı Zabıtası ve Karantina Nezaretleriyle Liman Memuriyetinin Bi't-tevhid Tophane-i Amire Umur-ı Askeriyesine İlhakı Hakkında İrade-i Seniyyeyi Mutazammın Tebliğ-i Resmi
1847	Kolera İştihatını İzaleten Vefayat İlmuhaberlerinde Marazın Müddet-i Devamının Derci Hakkında İrade-i Seniyyeyi Mübelliğ Buyruldu
1847	Mektepli ve Mektepsiz Kaffe-i Etfalin Aşılattırılması ve Teferruatı Hakkında İrade-i Seniyyeyi Mutazammın Tebliğ-i Resmi
1848	Düvel-i Ecnabiye Tebasından Vefat Edenlerin Kable'l-muayene Defnedilmemeleri Hakkında Meclis-i Sıhhiyeye Kaleme Alınan Nizamname
1848	Vefat Eden Ecanibin Karantinaca Kable'l-muayene Defn Edilmemeleri Hakkındaki 21 Şevval 1264 Tarihli Nizamnamenin 2. Madde-i Munzamması
1849	Taşra Memleket Etibbası Hakkında Nizamname
1849	Müteferriatıyla Karantina Nizamnamesi
1849	Mekteb-i Tibbiye'de Teşekkül Edecek Meclis-i Tibbiyenin Suret-i Teşekkül ve Usul-i Müzakeresi Hakkında Nizamname
1850	Hekimbaşılığın Lağvıyla Mekteb-i Tibbiye Nezareti'nin Tesisi Hakkında İrade-i Seniyyeyi Mutazammın Tebliğ-i Resmi
1850	Karantina Memurlarının Keyfiyet-i Memuriyetleri Haklarında Defterdardan ve Mal Müdür ve Memurları Tarafından Olunacak Muamelata Dair Talimat
1851	Etfalin Aşılattırılması ve Buna Riayet Etmeyenlerin Mesuliyeti Hakkında İrade-i Seniyyeyi Mübeyyin İlan-ı Resmi
1852	Dersaadet'te Eczacı Usta ve Kalfalıklarının Mekteb-i Tibbiye Şehadetnamelerine Hasrı Hakkında İrade-i Seniyyeyi Mutazammın Tebliğ-i Resmi
1853	Nizamname-i Eczacıyan
1856	Karantina Rüsümü Tarifesi
1857	Mekteb-i Tibbiye-i Şahanenin İdare-i Dahiliyesine Dair Kanunname
1861	Tababet-i Belediye Nizamnamesi
1861	Beledi Eczacı Nizamnamesi
1861	Beledi İspençyarlık Sanatının İcrasına Dair Nizamname
1863	Sarıhumma İletti Vukuunda Riayeti Lazım Gelen Kavaid-i Tibbiyeyi Havi Talimatın Tercümesi
1863	Eczacı Dükkanlarından Maada Yerlerde Esrar Satanların Ceza Kanununun 196. Maddesi Mucebince Tecziyeleri Hakkında İrade-i Seniyyeyi Mutazammın Tebliğ-i Resmi.
1864	Sınıf-ı Ettıbbadan Olanların Yevmiyen İktisa Edecekleri Elbise İle Cumalık ve Bayramlık Elbiseleri Hakkında Nizamname
1865	Kolera İletti Bulunan Mahallerden Masun Olan Mahallere Bahren Tevarüd Edecekler Haklarında Meclis-i Sıhhiye'den Tanzim Olunan Talimat
1865	Muhaberatta Hidemat-ı Sıhhiyenin Bitarafılığına Dair Beynelmilel Cenevre'de Münakid 22 Ağustos 1864 Tarihli Mukavelenameye Devlet-i Aliyye'nin Dahi Muvafakatını Mutazammın Sened
1867	Mekteb-i Tibbiye-i Mülkiye Namiyla Bir Dershane Küşad ve Teşkilî Hakkında İrade-i Seniyyeyi Mutazammın Tebliğ-i Resmi
1867	Cemiyet-i Tibbiye Nizamnamesi
1867	Cemiyet-i Tibbiyeye Hazine-i Maliye'den Şehriye 1.000 Kuruş Tahsis ve İtası Hakkında İrade-i Seniyye

devamı →

TABLO 1: Tanzimat Dönemi (1839-1876) (devamı).

Yıl	Düzenlemenin Adı
1867	Kolera İletici Bulaşıklığıyla Temiz Limana Gelecek Sefaine İcra Edilecek Karantina Hakkında Nizamname
1868	Muhaberatı Hıdemat-ı Sıhhiyenin Bitarafılığına Dair Beynelmillel Cenevre'de Münakid 22 Ağustos 1864 Tarihli Mukavelenamenin Tashihi İçin Beynelmillel Cenevre'de Müctema Konferans Protokolleri
1869	İdare-i Tıbbiye-i Mülkiye Nizamnamesi
1870	İdare-i Tıbbiye-i Askeriye Nizamnamesi
1870	Mekteb-i Tıbbiyeden Neşet Eden Memurin-i Sıhhiyeye Mirivalıktan Binbaşılığa Kadar Memuriyet Emri Alisi İtasi Hakkında İrade-i Seniyye
1870	Tecarib ve Tahsilât-ı Kimyeviye Vesaire Resm ve Kalemiyyesi Tarifesi
1870	Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye Nizamnamesiyle Zeyli
1870	Mahrec-i Tebabet-i Askeriye Nizamnamesi
1871	İdare-i Umumiye-i Tıbbiye Nizamnamesi
1871	Bahr-i Sefid ve Siyah Boğazlardan Müruru Ubur Eden Sefayın Haklarında İcra Olunacak Muamalat-ı Sıhhiyeye Dair Nizamname
1871	Rüsum-ı Sıhhiyenin Suret-i Tahsiline Dair Nizamname
1872	Tabib-i Kanuniler Hakkında İdare-i Umur-ı Tıbbiye'yi Mülkiyeden Kaleme Alınan Talimat
1873	Diplomasız Cerrah, Eczacı ve Baytarlar ile Erbab-ı Sanayi ve Sair Memurin ve Hademe-i Askeriye Mütেকaidini ile Eytam ve Eramiline Tahsis Kılınacak Maaşlara Dair Nizamnaöe
1873	Ordu-yı Hümayunlar Alay ve Taburlarıyla Hastahanelerinde İstihdam Olunmak Üzere Ameliyat Mektebi İttihaz Kılınan Haydarpaşa Hastahanesinde Yetiştirilecek Cerrahlara Dair Nizamnamedir
1873	Askeri Hastahanelerine Mahsus Umur-ı Dahiliye Nizamnamesi
1873	Fenn-i Baytarı Tahsil İçin Mekteb-i Tıbbiye'ye Alınacak Askeri ve Mülkiye Baytar Şakirdanı Hakkında Nizamname
1874	Etibba ve Eczacılar Hakkında Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye Kararnamesi
1874	Vezaif-i Baytariye-i Askeriyyeye Dair Nizamname
1876	Memalik-i Şahane İstihdam Olunacak Mülkiye Baytarları Hakkında Kaleme Alınan Nizamname
1876	Asakir-i Şahane Eczacılığında İstihdam Olunmak Üzere Ameliyat-ı Tıbbiye Mektebi Olan Haydarpaşa Hastahanesi'nde Küşad Olunacak Eczacı Sınıflarına Dair Nizamname
1876	Bimarhanelere Dair Nizamname

zamname yürürlüğe girmiştir. Abdülhamid Dönemi'nde karantina uygulamaları sıkı bir şekilde devam etmiş ayrıca çeşitli salgın hastalıkları önlemek için seyahat kısıtlamaları dahi yürürlüğe girmiştir. Ayrıca veba, kolera, çiçek, frengi ve sıtmaya yönelik nizamnameler uygulamaya konmuştur. Bu dönemde bulaşıcı hastalıklar noktasında oldukça hassas davranılarak birçok kuruluş açılmıştır. Abdülhamid, Pasteur'un 1885'te bilim dünyasına tanıttığı kuduz aşısının ayrıntılarını öğrenmek amacıyla ertesi yıl ilmî bir heyeti Paris'e bir göndermiştir. Bu heyetin Pasteur Enstitüsü'nü ziyaretinin ardından Osmanlı'da bakteriyoloji ve viroloji alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır. 1887'de kuduz hastalığıyla mücadele edilmesi amacıyla Dâü'l-kele ve Bakteriyoloji Ameliyathanesi açılarak Pasteur usulüyle kuduz aşısı uygulaması başlamıştır. 1892'de çiçek aşısı üretim

merkezi olan Telkikhane-i Şahane kurularak Osmanlı coğrafyasındaki herkesin aşılması hedeflenmiştir. 1893 yılında ise Pasteur Enstitüsü uzmanları öncülüğünde Bakteriyolojihane-i Şahane açılarak serum ve aşı çalışmaları hız kazanmıştır.²⁴⁻²⁶ Bütün bu çalışmaların yansıması olarak sağlık mevzuatında birçok aşı nizamnamesi ve talimatnamesi yürürlüğe girmiştir. Bakteriyolojihane'deki çalışmalar neticesinde 1895'te difteri, 1897'de sığır vebası ve 1903'te kızıl serumları üretilmeye başlanmıştır. Ayrıca birçok sağlık kuruluşu açılmış ve bunlar için de detaylı düzenlemeler hazırlanmıştır. Taşraya sağlık hizmetlerinin götürülmesi için yoğun çaba sarf edilmiştir. Abdülhamid, tıp eğitiminin reformize edilmesini sağlamak amacıyla yabancı uzmanları istihdam etmiştir. Memleket tabipliği ve eczacılara yönelik nizamnameler genişletilerek daha kapsayıcı bir hale getirilmiştir.²²

TABLO 2: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909).

Yıl	Düzenlemenin Adı
1876	Hizmet-i Tibbiye-i Askeriyede Bulunacaklar Hakkında Evail-i Şaban 1251 Tarihli Piyade Dahiliye Kanununun Fasl-ı Rabiine Müzeyyel Mevadd-ı Nizamiye
1877	Osmanlı Seyyar Hastaneleri Üzerinde Salib-i Ahmer Yerine Hilal-i Ahmer'in İkamisi Hakkında İsviçre Hükumat-ı Müctemiasıyla İcra Kılınan Muhaberat
1878	Umur-ı Sıhhiye Nezaretinin Tophane-i Amire Müşiriyetinin Fekk-i İrtibatıyla Hariciye Nezaretine Rabt ve İlhakı Hakkında İrade-i Seniyye
1881	Mevsim-i Hacda Zuhur Eden Koleraya Karşı İttihaz Olunacak Tedabire Dair Meclis-i Umur-ı Sıhhiyeden Kaleme Alınan Nizamname
1882	İdare-i Sıhhiye Hakkında Rumeli-i Şarkiye Mahsus Kanun-ı Vilayettir
1883	Aşı Ameliyatı Hakkında Rumeli-i Şarkiye Mahsus Kanun-ı Vilayettir
1883	Ecza-yı Tibbiyenin Suret-i Furuhtu Hakkında Rumeli-i Şarkiye Mahsus Kanun-ı Vilayettir
1884	Şehremaneti İdaresinde Bulunan On Adet Devair-i Belediyeye Tayin Olunan Etibba-yı Muvakkatenin Vezaifini Mübeyyin Talimat
1884	İdare-i Sıhhiyenin Masarif Müdiriyetine Dair Nizamname
1884	Başlıca Sıhhiye İdareleri İçin Muhasebe Nizamnamesi
1884	Sıhhiye İdaresi Kontrol Odası Nizamnamesi
1884	Sıhhiye Umur-ı Hesabiyesinin Suret-i Tanzim-i Hakkında Talimat-ı Umumiye
1884	Sıhhiye Memurin ve Müstahdemin Komisyonu Nizamnamesi
1884	Memurin-i Sıhhiyenin Harcırahlarına Dair Nizamname
1884	Memurin-i Sıhhiye Mezuniyet Nizamnamesi
1884	İdare-i Sıhhiyenin Tekaüd Nizamnamesi
1884	Ba-İrade-i Seniyye-i Cenab-ı Padişahi Meclis-i Tibbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiyyeden Attar Yani Ecza Tüccarları ve Mısır Çarşısı Hakkında Kaleme Alınan Talimat
1884	Ecza-yı Tibbiye Teftiş Memurları Vezaifine Dair Talimat
1884	Ceraim-i Sıhhiye Kanunu
1885	Ecza Tüccarı Hakkında Nizamname
1885	Attarlar ve Kökçüler Nizamnamesi
1885	Ecza-yı Semmiyenin Attar ve Kökçüler Dükkanlarında Furuht Ettirilmemesine Dair Nizamname
1885	Aşı Hakkında Nizamname
1885	Hıfz-ı Sıhhat-i Umumiye Komisyonunun Vezaifini Havi Talimat
1888	Memleket Etibbası ve Eczacıları Hakkında Nizamname
1889	Mekteb-i Tibbiye-i Mülkiye'de Fenn-i Baytariye Mahsus Bir Sınıf Küşadı Hakkında İrade
1889	Mekteb-i Tibbiye-i Askeriye-i Şahane Talebesinden İki Sene Birbirini Müteakiben Terfi-i Sınıf Edemeyenlerin Askere Alınması Hakkında İrade-i Seniyye
1890	Devair-i Belediye Muvakkaten Tayin Olunan Etibba'ya Mahsus Talimat
1891	Ebeler Hakkında Meclis-i Tibbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye'den Tanzim Olunan Talimat
1891	Veba-i Bakarî Yahut Tifüs-i Bakarî Yahut Sığır Vebası Hastalığına Edilecek Tedbirlere Dair Talimat
1893	Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Nizamname-i Umumisinin Neşrine Kadar Muvakkat Olup Şimdilik Hüdavendigâr Vilayetinde Mevki-i Tecrübeye Konulmak Üzere Kaleme Alınan Talimat
1893	Bil-Cümle Etibbanın Temettü Vergisinden İstisnası Hakkında İrade-i Seniyye
1893	Mekteb-i Tibbiye-i Mülkiyeden Neşet Edipte Taşra Memuriyetini Kabulden İstinkaf Edenler Hakkında Olunacak Muameleye Dair İrade-i Seniyye
1893	Mülkiye Baytarları Nizamnamesi
1893	Karantina (Bahr-i Sefidden Vürud Edip Kale-i Sultaniye'de Tevkif Etmeyecek Sefainin Karantina) Muamelatına Dair Nizamname
1893	İlel-i Sariye-i Mühlikeden Dolayı Dersaadet'te Tathirat ve Tebhirat İcrasına Memur Olan Asâkir-i Şahane Zabitan ve Efradının Zammı Maaşatile Bunlardan Şu Hizmet Uğurunda Vefat Edenler Olursa Ailelerine İta Edilecek Maaşların Sureti Tahsisini Mübeyyin Nizamname
1894	Kolera'nın Dersaadet Mebani-i Askeriyesinde Men'i Tevsi İçin İttihazı Lazım Gelen Tedabir-i Acile-i Sıhhiye Hakkında İrade-i Seniyye
1894	Paris'te Müteşekkil Beynelmilel Sıhhiye Konferansı Protokol ve Mazbataları
1894	Memalik-i Şahane Limanlarına Müteveccihen Ecnebi Limanlarından Hareket Edecek Sefain-i Sıhhiye Patentleri Vize Muamelesinin Suret-i İcrası Hakkında İrade-i Seniyye
1894	Hıfz-ı Sıhhat ve Selamet Osmanlı Anonim Şirketinin Nizamname-i Dahilisi
1894	Aşı Nizamnamesi
1894	Bimarhanede Mevcut Mecanin ile Hizmetçiler Muayyenatının Tadil-i Mekadiri Hakkında İrade-i Seniyyeyi Mübellîg Tezkere-i Dahiliye
1894	İlel-i Sariyeye Karşı İttihaz Kılınacak Tedabir ve Tebhirhane Memurlarının Vezaifine Dair Talimattır

devamı →

TABLO 2: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909) (devamı).

Yıl	Düzenlemenin Adı
1895	Telkîh-i Ceddi Ameliyatına Mütedit Nizamnamenin Mevki-i İcraya Vaz'ı Hakkında Talimat
1895	İlel-i Sariyeye Karşı İttihaz Olunacak Tedabire ve Tebhirhane Memurlarının Vezaifine Dair Olan Talimata Tezyil Edilmek Üzere Kaleme Alınan Fıkra-i Mahsusa
1895	Kolera Zuhur Eden Mahallerde İttihaz Olunacak Tedabir-i Sıhhiye ve Tahaffüziyye ve Usul-i Tathiriyyenin Suret-i İcrasını Mübeyyin Talimat
1896	Tebhrihane Bulunmayan Mahallerde İlel-i Sariye'ye Karşı İttihaz Kılınacak Tedabire Dair Talimat
1896	Hıfz-ı Sıhhat ve Selahet Osmanlı Anonim Şirketi Nizamname-i Dahilisi
1897	Yumurcak Hastalığının Men'i Sirayet ve Tevsiyle Bahr-i Ahmer'de ve İran Körfezi'nde Bir Nezaret-i Sıhhiye Tesisi İçin Venedik'de Mümza Mukavelename-i Düveli ve Merbutu Nizamname
1898	Memalik-i Mahruse-i Şahane Etbba-i Mütehasısası Tarafından Küşad Edilecek Hususi Hastahane Kliniklere Mahsus Nizamname
1898	Hususi Hastahaneler Nizamnamesi
1900	Kastamonu Vilayetinde Evvelce Küşad Olunan Altı Bab Frengi Hastahanesiyle Badema Lüzumu Miktar Küşadına İrade-i Seniyye Şeref Mütellik Buyrulmuş Hastahanelerde Cari Olunacak Usule Dair Nizamname
1901	Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane Şakirdanına Mahsus Talimat
1901	Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Ders Cetveli
1901	Vakt-i Seferde Hizmet-i Sıhhiye Nizamnamesi
1902	Vebanın Hüküm-ferma Olduğu Mahallerden Gelen Vapurların Derinundaki Farelerin Suret-i İtfalı Hakkında Meclis-i Sıhhiyece Tanzim Olunup Mer'iyyet Ahkâmına Bi'l-istizan İrade-i Seniyye-i Cenab-ı Padişah Şeref-sünuh ve Südür Buyurulmuş Olan Talimatname
1904	Aşı Nizamnamesi
1904	Aşı Talimatı
1904	1322 Sene-i Hicriyesi Hacc-ı Şerifi Esnasında Sıhhiye'ce Düstürü'l-amel Tutulacak Nizamname
1905	Gümrüklerce İcra Edilecek Muayene-i Sıhhiye Nizamnamesi
1906	Eczacılar Tarafından Tertib Olunacak Müstahzarat-i İspençiyari İçin Verilecek Ruhsatnameler Hakkında İrade-i Seniyye
1906	İlel-i Sariyeye Karşı İttihaz Olunacak Tedabir-i Tehaffuziyye ve Tathirat-ı Fenniye ile Heyat-ı Sıhhiye ve Belediye ve Etbba-yı Hususiyenin ve Tebhirhane Memurlarının Vezaifine Dair Nizamname
1907	Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'ye Kayd ve Kabul Olunacak Talebeden Alınacak Ücret ve Harçlar Hakkında İrade-i Seniyyeyi Mutazammın Tebliğ-i Resmî
1907	Rusya'dan Gelmekte Olan Hüccac İçin Dahiliye, Sıhhiye ve Zabtîye Nezaretleriyle Muhacirin Komisyonu Riyasetinden Muntehab Birer Memurdan Murekkep Olarak Anadolu Kavağı'nda Muvakkaten Mütetekkil Sevk Komisyonuna Mahsus Talimat.

Bu dönemde baytarlıkla ilgili de birçok düzenleme yapılmış olup Mülkiye Baytar Mektebi açılmıştır.²⁰ Nihayetinde Osmanlı'da Tanzimat Dönemi'nde yürürlüğe giren sağlık mevzuatları, II. Abdülhamid Dönemi'nde daha da kapsayıcı bir hale gelerek ihtiyaçlar doğrultusunda sürekli olarak yeni nizamname ve talimatnameler yürürlüğe girmiştir. Avrupa'daki bilimsel gelişmeler yakından takip edilmesi yürürlüğe giren nizamnamelerde ve açılan kurumlarda kendisini göstermiştir.

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ (1908-1918)

II. Abdülhamid, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin faaliyetleri sonucunda 23 Temmuz 1908'de Kanun-i Esasi'yi tekrar yürürlüğe koymak zorunda kalmış ve

böylece II. Meşrutiyet Dönemi başlamıştır. 31 Mart Vakası'nın ardından 27 Nisan 1909'da II. Abdülhamid tahtan indirilmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti, II. Meşrutiyet'in ilanından 27 Haziran 1913'te Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın suikastına kadar olan süreçte resmî olarak iktidarda olmamakla birlikte "denetleme iktidarı" ile ülkeyi yönetmiştir. Mahmud Şevket Paşa suikastının ardından ise iktidarı doğrudan ele alan İttihatçılar, Kasım 1918'e kadar firka-devlet mekanizmasıyla ülke yönetiminde tek güç olmuştur.²⁷ Bu noktada II. Meşrutiyet Dönemi'ni yerel siyasal olaylar özelinde 1908-1913 ve hem yerel hem de I. Dünya Savaşının getirmiş olduğu şartlardan dolayı uluslararası siyasal olaylar özelinde 1914-1918 yıllarındaki gelişmelere göre ayrı ayrı değerlendirmek

TABLO 3: II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1918).

Yıl	Düzenlemenin Adı
1908	Tebük'te Bir Tahaffuzhane İnşası Masarifine Karşılık Olarak Karantina Resminden Başka Huccactan Yirmi Beşer Kuruş Ahzı ve Teferruatı Hakkında İrade-i Seniyye
1908	Şehremaneti'nde Müteşekkil Heyet-i Sıhhiyenin İlgasıyla Diğer Bir Heyet-i Tıbbiye Teşkilî ve Devair-i Belediyede Birer Tabib ve Tabib-i Müvellid İstihdamı Hakkında İrade-i Seniyye
1909	Etfal Hastahanesi İçin 1325 Senesi Zarfında Lazım Gelen Mebaliğın Sene-i Merkume Bütçesine İlaveten Sarfı Hakkında Kanun
1910	Ordu-yı Osmaniye'de Hizmet-i Sıhhiyede Bulunan Zabitan ve Memurinin Vakt-i Seferde Bi-teraflik Alameti Hakkında Talimat
1910	Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'nin Talimat-ı Dahiliyesi
1910	Sıhhiye Zabitanının Vakt-i Hazarda Cihet-i Mülkiyede Suret-i İstihdamlarına Dair Nizamname
1910	Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye Nizamnamesi
1910	Kastamonu Vilayetinde Teşkil Olunacak Memleket Hastahaneleri ve Seyyar Heyet-i Tıbbiye Hakkında Nizamname
1910	Frengi Hastalığının Men'i Sirayeti Zımında Seyyar Heyet-i Sıhhiye Teşkilî Hakkında Madde-i Nizamiye
1910	Darü'l-kelb ve Bakteriyojohane Müdürü Mösyö Remlinger'in 1325 Senesine Ait Bakıyye-i Matlubatının Tesviyesi Hakkında Kanun
1910	1326 Senesi Sıhhiye Bütçesi Kanunu
1910	Hicaz Sıhhiye Meclisinin Suret-i Teşekkül ve Vezaifi Hakkında Talimat
1910	Van ve Erzurum Vilayetlerine İzam Olunacak Etibba İçin 1326 Dahiliye Bütçesinin 4. Faslının 19. Maddesine Zamimetten 450,000 Kuruşun Sarfı Hakkında Kanun-i Muvakkat
1910	Teşkilat-ı Sıhhiye-i Askeriye Nizamnamesi
1910	Hicaz'da İttihaz Olunacak Tedabir-i Sıhhiye-i Fevkalade Karşılığı Olarak 1326 Dahiliye Bütçesine Zamimetten 1,000,000 Kuruşun Sarfı Hakkında Kanun-i Muvakkat
1910	Koleraya karşı Tedabir-i Sıhhiye Masarifi Karşılığı Olarak 1326 Dahiliye Bütçesine Zamimetten 1,000,000 Kuruşun Sarfı Hakkında Kanun-i Muvakkat
1910	Koleraya Karşı Tedabir-i Sıhhiye Masarifi Olarak 1326 Dahiliye Bütçesine Zamimetten 100,000 Kuruşun Sarfı Hakkında Kanun-i Muvakkat
1910	Koleraya Karşı Tedabir-i Sıhhiye Masarifi Olarak 1326 Dahiliye Bütçesine Zamimetten 1,000,000 Kuruşun Sarfı Hakkında Kanun-i Muvakkat
1910	Koleraya Karşı İttihaz-ı Muktezi Tedabir-i Sıhhiye Masarifi Olarak 1326 Dahiliye Bütçesine Zamimetten 2,100,000 Kuruşun Sarfı Hakkında Kanun
1910	Hicaz'da İttihaz Olunacak Tedabir-i Sıhhiye-i Fevkalade İçin 1326 Dahiliye Bütçesine Zamimetten 1,000,000 Kuruşun Sarfı Hakkında Kanun
1911	Kolera Hastalığı İçin Van ve Erzurum İle Diğer Vilayetlere Muvakkaten İzam Olunacak Etibba İçin 1326 Dahiliye Bütçesine Zamimetten 450,000 Kuruşun Sarfı Hakkında Kanun
1911	Koleranın Men'i Sirayeti İçin 1326 Dahiliye Bütçesine Zamimetten 3,130,878 Kuruşun Sarfı Hakkında Kanun
1911	Hidmet-i Askeriye'de İstihdam Olunacak Cerrah ve Tımarcılar ile Eczacılar Hakkındaki 20 Cemazeyilevvel 1328 Tarihli Kanunun 1. Maddesine Müzeyyel Kanun
1911	Tatbikat-ı Baytariye Memurları Nizamnamesi
1911	Sevahil-i Hicaziye ile Medine-i Münevvere'de Huccac ile Yolculardan Ahz Olunacak Tedabir-i Sıhhiye-i Resmî Hakkında Kanun
1911	Maarif Hıfzıssıhha-i Mekatib Komisyonunun Suret-i Teşkilî İle Vezaifine Dair Nizamname
1911	Hicaz Sıhhiye İdaresinin 1327 Senesi Bütçe Kanunu
1911	Bazı Vilayatta Zuhur Eden Koleranın Men'i Sirayeti İçin 1327 Dahiliye Bütçesine Zamimetten 3.000.000 Kuruşun Sarfı Hakkında Kanun-i Muvakkat
1911	Sıhhiye İdaresinin 1327 Senesi Bütçe Kanunu
1911	Askeri Teşkilat-ı Sıhhiye-i Baytariyye Nizamnamesi
1911	Bazı Vilayat İle Dersaadet'te Zuhur Eden Koleranın Men'i Sirayeti İçin 1327 Dahiliye Bütçesine Zamimetten 2.000.000 Sarfı Hakkında Kanun-i Muvakkat
1911	Ordu Sıhhiye Müfettişleri ve Kolordu ve Fırka Sertabilleri ve Kıtaat Etibbası Vezaifine Dair Nizamname
1911	Bazı Vilayat İle Dersaadet'te Zuhur Eden Koleranın Men'i Tevessü İçin 1327 Dahiliye Bütçesine Zamimetten 3.000.000 Kuruşun Sarfı Hakkında Kanun-i Muvakkat
1911	Koleranın Men'i Tevessü ve İndifai İçin 1327 Dahiliye Bütçesine Zamimetten 3.000.000 Kuruşun Sarfı Hakkında Kanun-i Muvakkat
1911	Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Nizamnamesi
1912	Teçhizat ve Levazım-ı Sıhhiye-i Askeriyenin Muhafazası Hakkında Nizamname
1912	3 Ramazan 1328 Tarihli Teşkilat-ı Sıhhiye-i Askeriye Nizamnamesi'nin 5 ve 6. Maddeleri Yerine Kaim Olan Madde
1912	Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'nin 4 Safer 1327 Tarihli Talimat-ı Dâhiliyesinin 4. Kısmına Müzeyyel Mevad
1912	Koleraya Karşı İttihaz Edilen Tedabir-i Sıhhiye Mesarifi İçin 1328 Dahiliye Bütçesine Zamimetten 3.000.000 Kuruşun Sarfı Hakkında Kanun-i Muvakkat
1912	Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Madalyaları Nizamnamesi

devamı →

TABLO 3: II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1918) (devamı).

Yıl	Düzenlemenin Adı
1912	Hilal-i Ahmer Cemiyeti Muhaberat ve Mürasalatının Posta ve Telgraf Ucuratından İstisnası Hakkında Kanun-i Muvakkat
1912	1327 Hicaz Sıhhiye Bütçesinin 1328 Senesinde Dahi Tatbiki Hakkında Kanun-i Muvakkat
1913	1328 Hicaz Sıhhiye Bütçesinin Bazı Füsul ve Mevaddına Zamimeten 979.856 Kuruşun Sarfı Hakkında Kanun-i Muvakkat
1913	Bi'l-umum Mekatibde Emraz-ı Sariyyenin Men'i Tevsi İntişarı Hakkında Nizamname
1913	Sıhhiye Müdiriyet-i Umumiyesi Teşkilatı Hakkında Kanun-i Muvakkat
1913	Vilâyat Memurin-i Sıhhiyesinin 17 Rebiülahir 1331 Tarihli İdare-i Umumiye-i Vilâyat Kanun-i Muvakkati Mucibince Suret-i Tayin ve Azilleri Hakkında Nizamname
1913	1329 Hicaz Sıhhiye İdaresi Bütçesine Zamimeten 903.949 Kuruşun Sarfı Hakkında Kanun-i Muvakkat
1913	Vilâyat İdare-i Sıhhiye Nizamnamesi
1913	Rüsum-i Sıhhiyenin Tenziliyle Tahaffuzhaneler Masarif-i İnşaiye ve Sairesi Hakkında Kanun
1913	Muhtelit Tarife-i Sıhhiye Komisyonu Mukarreratı
1913	Hilal-i Ahmer ve Salib-i Ahmer Cemiyetleri Namına Vürud Edecek Eşyanın Gümrük Resminden Muafiyeti Hakkında Kanun-i Muvakkat
1913	Sıtımalı Mahallerde Fukara-i Ahaliye ve Zürraa Meccanen Kinin Tevzi Hakkında Nizamname
1913	1329 Hicaz Sıhhiye Bütçesine Zamimeten 348,840 Kuruşun Sarfı Hakkında Kanun-i Muvakkat
1913	Sıhhiye İdaresinin 1329 Senesi Bütçe Kanun-i Muvakkati
1913	Efrad-ı Sıhhiye-i Bahriye Nizamnamesi
1913	Kışla ve Mevakı-ı Bahriyede Hidemat-ı Sıhhiye Nizamnamesi
1913	Süfun-i Hümayunda Hizmet-i Sıhhiye Nizamnamesi
1913	Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Kanun-i Muvakkati
1914	Sıhhiye-i Bahriye Nizamnamesi
1914	1329 Hicaz Sıhhiye Bütçesinde 275,000 Kuruşun Münakalesi Hakkında Kanun-i Muvakkat
1914	1329 Hicaz Sıhhiye Bütçesine Zamimeten 200,000 Kuruşun Sarfı Hakkında Kanun-i Muvakkat
1914	Hicaz Sıhhiye İdaresi Nizamnamesi
1914	22 Temmuz 1288 Tarihli Rüsum-ı Sıhhiye Tarifesine Müzeyyel 9. Madde Hakkında Kanun-i Muvakkat
1914	1327 Hicaz Sıhhiye İdaresi Bütçesinin 1330 Senesinde Dahi Tatbiki Hakkında Kanun-i Muvakkat
1914	1330 Hicaz Sıhhiye İdaresi Bütçesine Zamimeten 6.315.520 Kuruşun Sarfı Hakkında Kanun-i Muvakkat
1914	Hicaz Sıhhiye Müdiriyet-i Umumiği'ne Bir Muhasebe Mümeyyizi ile Lüzumu Kadar Muhasebe Ketebesi İstihdamına Mezuniyeti Mutazammın Kanun-ı Muvakkat
1914	Hicaz Sıhhiye İdaresi'nin Akd-i İstikraza Mezuniyetini Mutazammın Kanun-i Muvakkat
1914	Sıhhiye Müdiriyet-i Umumiyesinin 1330 Senesi Üç Aylık Muvakkat Bütçesine Zamimeten 49,241 Kuruşun Sarfı Hakkında Kanun-i Muvakkat
1914	Emraz-ı Sariye ve İstilaıyye Nizamnamesi
1914	Hicaz Sıhhiye İdaresi Teşkilatı Hakkında Kanun-i Muvakkat
1914	Hicaz İslahat-ı Sıhhiye ve Tanzifat Resimleri Hakkında Kanun-i Muvakkat
1914	1327 Hicaz Sıhhiye Bütçesinin 1329 Senesinde Dahi Tatbiki-Ahkamı Hakkında Kanun
1914	1327 Hicaz Sıhhiye Bütçesinin 1328 Senesinde Dahi Tatbiki Hakkında Kanun
1914	Hicaz Sıhhiye İdaresinin 1328 Senesi Bütçesine Mütedair 30 Ramazan 1330 Tarihli Kanun-i Muvakkatin Feshi Hakkında Kanun
1914	1329 Hicaz Sıhhiye Bütçesine Zamimeten 200.000 Kuruşun Sarfı Hakkında Kanun-i Muvakkat
1914	Seferberlikle Orduya Alınan Mükellef Sivil Memurin-i Sıhhiye Hakkında Kanun-i Muvakkat
1914	1329 Hicaz Sıhhiye Bütçesine Zamimeten 979.856 Kuruşun Sarfı Hakkında Kanun
1914	1329 Hicaz Sıhhiye İdaresi Bütçesine Zamimeten 903.949 Kuruşun Sarfı Hakkında Kanun
1914	1329 Hicaz Sıhhiye Bütçesi'nde 275.000 Kuruşun Münakalesi Hakkında Kanun
1914	1329 Hicaz Sıhhiye Bütçesine Zamimeten 348.840 Kuruşun Sarfı Hakkında Kanun
1914	Seferberlikle Orduya Alınan Mükellef Sivil Memurin-i Baytariye ile Muavin Baytar Mektebi Hakkında Kanun-i Muvakkat
1914	Sıhhiye İdaresi'nin 1330 Senesi Bütçe Kanunu
1914	Hicaz Sıhhiye İdaresinin 1330 Senesi Bütçe Kanunu
1914	Tifo Aşısının Lüzum Görülecek Mahallerde Tatbikinin Mecburi Olması İrade-i Seniyye

devamı →

TABLO 3: II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1918) (devamı).

Yıl	Düzenlemenin Adı
1914	Sihhiye Heyet-i Teftişyisesi Hakkında Nizamname
1914	Sihhiye Küçük Zabitanı Mektepleri Tesisi Hakkında Nizamname
1914	Sihhiye Nezareti'nin 15 Cemaziyelahir 1331 Tarihli Kanun-i Muvakkata Merbut Kadrosuna Dahil Bulunmayan Memuriyetlere Mahsus Maaşat ile Mezkur Kadronun Fıkra-i Musahhahası Hakkında Kanun-i Muvakkat
1915	1330 Sihhiye Müdiriyet-i Umumiyesi Bütçesine Zamimeten 1.000.000 Kuruşun Sarfı Hakkında Kanun
1915	Sihhiye İdaresinin 1331 Senesi Bütçe Kanunu
1915	Hicaz Sihhiye İdaresinin 1331 Senesi Bütçe Kanunu
1915	1331 Sihhiye Müdiriyet-i Umumiyesi Bütçesine Zamimeten Tahsisat-ı Fevkalade Olarak 1.000.000 Kuruşun Sarfı Hakkında Kanun-i Muvakkat
1915	Diplomasız Cerrah ve Eczacıların Orduda Suret-i İstihdamları Hakkında Kanun-i Muvakkat
1915	Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadelesi Teşkilat-ı Sihhiyesi Nizamnamesi
1915	18 Muharrem 1332 Tarihli Zabita-i Sihhiye-i Hayvaniye Kanun-i Muvakkatinin 3, 23, 31, 33 ve 39. Maddelerini Muaddil Kanun-i Muvakkat
1915	Sihhiye Nezareti'nce 40.000 Liralık İstikraz Akdine Mezuniyeti Mutazammın Kanun-i Muvakkat
1915	1331 Sihhiye Müdiriyet-i Umumiyesi Bütçesine 2.000.000 Kuruş Tahsisat-ı Fevkalade İlavesi Hakkında Kanun-i Muvakkat
1915	Sihhiye Nezareti'nce 40.000 Liralık Bir İstikraz Akdine Mezuniyeti Mutazammın 27 Şaban 1333 Tarihli Kanun-i Muvakkatı Muaddil Kanun-i Muvakkat
1915	Dersaadet'te Küşad Olunacak Tabib Muavinliği Mektebi Mesarifi İçin 1331 Maarif Bütçesine 2.481.600 Kuruş Tahsisat-ı Fevkalade İlavesi Hakkında Kanun-i Muvakkat
1915	Tabib Muavinliği Mektebi nizamnamesi
1915	Telkih-i Ceddi Nizamnamesi
1915	Emraz-ı Zühreviyenin Men'i Sirayeti Hakkında Nizamname
1915	Sihhiye Müdiriyet-i Umumiyesinin 1330 Senesi Üç Aylık Muvakkat Bütçesine Zamimeten 49.241 Kuruşun Sarfı Hakkında Kanun
1915	Bazı Vilayatta Zuhur Eden Koleranın Men-i Sirayeti İçin 1327 Dahiliye Bütçesine Zamimeten 3.000.000 Kuruşun Sarfı Hakkında Kanun
1915	Bazı Vilayatta Zuhur Eden Koleranın Men-i Sirayeti İçin 1327 Dahiliye Bütçesine Zamimeten 2.000.000 Kuruşun Sarfı Hakkında Kanun
1915	Bazı Vilayatta Zuhur Eden Koleranın Men-i Sirayeti İçin 1327 Dahiliye Bütçesine Zamimeten 3.000.000 Kuruşun Sarfı Hakkında Kanun
1915	Koleranın Men'i Tevsi ve Endifa İçin 1327 Dahiliye Bütçesine Zamimeten 3.000.000 Kuruşun Sarfı Hakkında Kanun
1915	1331 Sihhiye Müdiriyet-i Umumiyesi Bütçesine Zamimeten Tahsisat-ı Fevkalade Olarak 1.000.000 Kuruşun Sarfı Hakkında Kanun
1915	1331 Sihhiye Müdiriyet-i Umumiyesi Bütçesine Zamimeten Tahsisat-ı Fevkalade Olarak 2.000.000 Kuruşun Sarfı Hakkında Kanun
1915	Hicaz Islahat-ı Sihhiye ve Tanzifat Resimleri Hakkında Kanun
1916	1331 Sihhiye Müdiriyet-i Umumiyesi Bütçesine 1.000.000 Kuruş Tahsisat İlavesi Hakkında Kanun
1916	Dersaadet'te Küşad Olunacak Tabib Muavinliği Mektebi Mesarifi İçin 1331 Maarif Bütçesine 2.481.600 Kuruş Tahsisat-ı Fevkalade İlavesine Mütedair 11 Zilkade 1333 Tarihli Kanun-ı Muvakkatin İlgası Hakkında Meclis-i Mebusan Karamamesi
1916	Darülfünun Tıp Fakültesi ve Şuabatı Nizamnamesi
1916	Sihhiye Nezareti'ne Maliye'ce 40.000 Liralık Avans İtası Hakkında Kanun
1916	Sihhiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Kanun
1916	Hicaz Sihhiye İdaresinin 1332 Senesi Bütçe Kanunu
1916	Hudud-ı Sihhiye Müdiriyet-i Umumiyesinin 1332 Senesi Bütçe Kanunu
1916	Hudud-ı Sihhiye Müdiriyet-i Umumiyesi Tekaüd Sandığının 1332 Senesi Bütçe Kanunu
1916	Koleraya Karşı İttihaz Edilen Tedabir-i Sihhiye Mesarifi İçin 1328 Dahiliye Bütçesine Zamimeten 3.000.000 Kuruşun Sarfı Hakkında Kanun
1916	1328 Hicaz Sihhiye Bütçesine Zamimeten 979.856 Kuruşun Sarfı Hakkında Kanun
1916	1332 Sihhiye Müdiriyet-i Umumiyesi Bütçesine 3.000.000 Kuruş Tahsisat-ı Fevkalade İlavesi Hakkında Kanun-i Muvakkat
1916	Kolera Aşısının Lüzum Görülecek Mahallerde Mecburi Olarak Tatbiki Hakkında İrade-i Seniyye
1916	Sihhiye Müdiriyet-i Umumiyesi Kimyahanesinde Alınacak Ücret ve Bedeller Hakkında Nizamname
1916	Kinin Tedariki İçin 1332 Sihhiye Müdiriyet-i Umumiyesi Bütçesine 50.000 Lira Tahsisat-ı Fevkalade İlavesi Hakkında Kanun-i Muvakkat
1916	1332 Sihhiye Müdiriyet-i Umumiyesi Bütçesine 1.500.000 Kuruş Tahsisat-ı Fevkalade İlavesi Hakkında Kanun-i Muvakkat
1916	Harbin Devamı Müddetince Hudud-ı Sihhiye Müdiriyet-i Umumiyesi Memurin ve Müstahdemin Maaşatına İcra Kılınacak Zamaim Hakkında Kanun-ı Muvakkat
1916	Harbin Devamı Müddetince Hicaz Sihhiye Umumiyesi ve Memurin Müstahdemin Maaşatına İcra Kılınacak Zamaim Hakkında Kanun-ı Muvakkat

devamı →

TABLO 3: II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1918) (devamı).

Yıl	Düzenlemenin Adı
1916	1332 Sıhhiye Bütçesine 5.000.000 Kuruş Tahsisat-ı Fevkalade İlavesi Hakkında Kanun-i Muvakkat
1916	1330 Hicaz Sıhhiye İdaresi Bütçesine Zamimeten 6.315.520 Kuruşun Sarfına Mütedair 14 Rabiülahir 1332 Tarihli Kanun-i Muvakkatın İlgası Hakkında Meclis-i Mebusan Karamamesi
1916	1327 Hicaz Sıhhiye İdaresi Bütçesi'nin 1330 Senesinde Dahi Tatbikine Dair 14 Rabiülahir 1332 Tarihli Kanun-i Muvakkatın İlgası Hakkında Meclis-i Mebusan Karamamesi.
1916	Harbin Devamı Müddetince Hudud-ı Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi ve Memurin ve Müstahdemin Maaşatına İcra Kılınacak Zamaim Hakkında Kanun
1916	Harbin Devamı Müddetince Hicaz Sıhhiye Umumiyesi ve Memurin ve Müstahdemin Maaşatına İcra Kılınacak Zamaim Hakkında Kanun
1917	1332 Sıhhiye Bütçesine 400.000 Kuruş İlavesi Hakkında Kanun
1917	Kinin Tedarikine Dair 2 Ramazan 1334 Tarihli Kanun-ı Muvakkatın Suret-i Tatbikiyesi Hakkında Nizamname
1917	1332 Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi Bütçesine 185.000 Kuruş İlavesi Hakkında Kanun
1917	Seferberlikte Orduda İstihdam Edilecek Talebe-i Sıhhiye Maaşatı Hakkında Kanun
1917	Diplomasız Cerrah ve Eczacıların Orduda Suret-i İstihdamları Hakkında Kanun
1917	1332 Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi Bütçesinde 500.000 Kuruşun Münakalesi Hakkında Kanun
1917	1332 Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi Bütçesine 3.000.000 Kuruş İlavesi Hakkında Kanun
1917	1332 Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi Bütçesine 1.500.000 Kuruş İlavesi Hakkında Kanun
1917	1332 Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi Bütçesine 5.000.000 Kuruş İlavesi Hakkında Kanun
1917	Hudud-ı Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesinin 1333 Senesi Bütçe Kanunu
1917	Hudud-ı Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi Tekauüd Sandığı'nın 1333 Senesi Bütçe Kanunu
1917	Hicaz Sıhhiyesinin 1333 Senesi Bütçe Kanunu
1917	Sıhhiye İdaresinin 1329 Senesi Bütçe Kanun-i Muvakkatine Dair 28 Şevval 1331 Tarihli Kanun-i Muvakkatın Reddi Hakkında Meclis-i Mebusan Kararnamesi
1917	Sıhhiye Nezareti Teşkilatına Dair 7 Cemazeyilevvel 1334 Tarihli Kanunun 4, 6, 9 ve 17. Maddelerine Muaddel Kanun
1917	Kinin Tedarik ve Furuhtu Hakkında Kanun
1917	1333 Sıhhiye Bütçesine 12.000.000 Kuruş İlavesi Hakkında İrade-i Seniyye
1918	Hudud-ı Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi'nin 1334 Senesi Bütçe Kanunu
1918	Hudud-ı Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi Tekauüd Sandığı'nın 1334 Senesi Bütçe Kanunu
1918	Hicaz Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesinin 1334 Senesi Bütçe Kanunu
1918	1334 Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi Bütçesine 40.000 Liranın İlavesi Hakkında İrade-i Seniyye

gerekmektedir. Bu bağlamda yürürlüğe sokulan sağlık mevzuatı bu iki dönemde ele alınabilir.

II. Meşrutiyet'in ilk yıllarından itibaren salgın hastalıklarla mücadele etmek amacıyla tahaffuzhaneler inşa edilmeye başlandığı görülecektir. Ayrıca mevcut sağlık kurumlarının şartlarını ıslah etmek ve yeni hastaneler açmak amacıyla nizamnameler yürürlüğe girmiştir. Kolera ve frengi ile mücadele için yoğun çaba harcanmıştır. Özellikle de 1910'dan itibaren şiddetini arttıran kolera dalgasıyla mücadele edilmesi amacıyla **Tablo 3**'te görüldüğü üzere birbiri ardına kanun-i muvakkat veya kanun halinde ek bütçe düzenlemesi yürürlüğe girmiştir. Balkan Savaşları'ndan (1912-1913) kaynaklı olarak kolera et-

kisini şiddetlendirmiştir. Diğer yandan ise hacıların durak noktası olan Hicaz'da sıhhi durumu iyileştirmek adına 1911'de Hicaz Sıhhiye İdaresi kurulmuştur. Bu idarenin çalışmaları sayesinde bölgeden yayılan kolera salgınları önlenmiştir. Hicaz'daki sıhhi durumun daimi suretle kontrol alınması amacıyla bölgeye kanun-i muvakkat veya kanunlar halinde ek bütçe verilmiştir. I. Dünya Savaşı'na kadar olan süreçte sağlık teşkilatının reformize edilmesi için bir dizi nizamname yürürlüğe girmiştir. 1913'te Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiye'sinin kurulmasının yanı sıra Vilayât İdare-i Sıhhiye Nizamnamesi yürürlüğe girmiş ve hükümet tabipliği ve sıhhiye meclisi oluşturulmuştur. Ayrıca bayatlıkla ilgili nizamnameler de

çıkarılmıştır.^{28,29} I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine savaşın beraberinde getirdiği salgın ve bulaşıcı hastalıklar bütçelere ve fiili ödemelere yansımıştır.³⁰ Bu doğrultuda hastalıklarla mücadele edilebilmesi amacıyla sürekli olarak ek bütçe ödeneği yürürlüğe konmuştur (Tablo 3). Harbin şiddetle devam etmesi nedeniyle Hicaz bölgesindeki hastalıkların mümkün mertebe kontrol altına alınması için Hicaz Sıhhiye Müdüriyeti'ne ek ödemeler yapılmıştır.³¹ 1916 yılına

gelindiğinde sıhhiyenin daha etkin hale getirilmesi amacıyla Dâhiliye Nezareti'ne bağlı Sıhhiye Nezareti kurulmuş ve Dâhiliye Nazırı aynı zamanda Sıhhiye Nazırı unvanı almıştır. Sıhhiye Müdüriyeti-i Umumiyesi, Karantina İdaresi, Hicaz Sıhhiye İdaresi gibi kurumlar Sıhhiye Nezareti'ne bağlanmıştır.³² Sıhhiye Nezareti'ne fevkalade tahsisat, kanun-i muvakkat ve kanun hâlinde sürekli olarak bütçe tahsisatı ayrılmıştır (Tablo 3). II. Meşrutiyet Dönemi'nde

TABLO 4: İşgal Dönemi (1918-1923).

Yıl	Düzenlemenin Adı
1918	1334 Hudud-ı Sıhhiye Müdüriyeti-i Umumiyesi Bütçesine 3.333 ve Müdüriyeti-i Mezkure Tekauđ Sandığı Bütçesine 1.170 Lira Tahsisat-ı Fevkalade-i Şehriyye İlavesi Hakkında Kanun
1919	Hudud-ı Sıhhiye Müdüriyeti-i Umumiyesi Memurini ile Müdüriyeti-i Mezkure Tekauđ Sandığından Maaş Alan Memurin ve Müstahdeminin ve Eyyam ve Eramile Verilecek Pahalılık Zammı Hakkında Karamame
1919	Hudud-ı Sıhhiye Müdüriyeti-i Umumiyesi Bütçesinin 1335 Senesinde Dahi Tatbiki Hakkında Karamame
1919	1334 Hudud-ı Sıhhiye Müdüriyeti-i Umumiyesi Tekauđ Sandığı Bütçesinin 1335 Senesinde Dahi Tatbiki Hakkında Karamame
1919	Hicaz Sıhhiye Müdüriyeti-i Umumiyesi Memurinine Verilecek Pahalılık Zammı Hakkında Karamame
1919	Hudud-ı Sıhhiye Müdüriyeti-i Umumiyesi Harikede Memurinine Verilen Avansların Affı Hakkı Karamame
1919	Sıhhiye Müdüriyeti-i Umumiyesi Kimyahane ve Bakteriyojihanesinde Alınacak Ücret Ve Bedeller Hakkındaki 21 Şaban 1334 Tarihli Nizamnamenin 1. Maddesini Muaddil Mevadd-ı Nizamiye
1919	1334 Hicaz Sıhhiye Bütçesinin 1335 Senesinde Dahi Meriyeti Hakkında Karamame
1919	1335 Senesi İçin Hudud-ı Sıhhiye Müdüriyeti-i Umumiyesi Bütçesine 40.100 Lira Tahsisat-ı Fevkalade İlavesi Hakkında Karamame
1920	Hudud-ı Sıhhiye Müdüriyeti-i Umumiyesinin Maaşat Zamaimi Hakkında Karamame
1920	Hicaz Sıhhiye İdaresinin 1334 Senesi Bütçesinin 1336 Senesinde Dahi Meriyeti Hakkında Karamame
1920	Hudud-ı Sıhhiye Müdüriyeti-i Umumiyesinin 1334 Senesi Bütçesinin 1336 Senesinde Dahi Meriyeti Hakkında Karamame
1920	Hudud-ı Sıhhiye İdaresi Tekauđ Sandığının 1334 Senesi Bütçesinin 1336 Senesinde Dahi Meriyeti Hakkında Karamame
1920	1336 Senesi İçin Hudud-ı Sıhhiye Müdüriyeti-i Umumiyesi Bütçesine 90.300 Lira Tahsisat-ı Fevkalade İlavesi Hakkında Karamame
1920	Hicaz Sıhhiye Müdüriyeti-i Umumiyesi Memurları ve Müstahdemininin Maaşat Zamaimine Mütedair 13 Rebiülahir 1338 Tarihli Karamameyi Muaddil Karamame
1920	Meclis-i Ali-i Sıhhiye Nizamname-i Dahilisi
1921	1336 Senesi İçin Hudud-ı Sıhhiye Müdüriyeti-i Umumiyesi Bütçesine 25.000 Lira Tahsisat-ı Fevkalade İlavesi Hakkında Karamame
1921	Hudud-ı Sıhhiye Müdüriyeti-i Umumiyesinin 1334 Senesi Bütçesinin 1337 Senesinde Dahi Meriyeti Hakkında Karamame
1921	Hudud-ı Sıhhiye Müdüriyeti-i Umumiyesi Tekauđ Sandığının 1334 Senesi Mülhak Bütçesinin 1337 Senesinde Dahi Meriyeti Hakkında Karamame
1921	Askeri Baytar Mektebi İle Tatbikat-ı Baytariyye Mektebinin Lağvı ve Umur ve Muamelatinin Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne Merbut Baytar Mekteb-i Ali'si'ne Devri Ve "Mülkiye Baytar Mekteb-i Ali'si Ünvanının "Baytar Mekteb-i Ali'sine Tahvil Hakkında Karamame
1921	5 Kanun-ı Evvel 1329 Tarihli Zabita-i Sıhhiye-i Hayvaniyye Kanun-ı Muvakkatinin Bazı Mevaddını Muaddil Karamame
1921	Hudud-ı Sıhhiye Müdüriyeti-i Umumiyesi Memurinden Müddet-i Hizmeti 25 Seneye Baliğ Olanların Tekauđe Sevkları Hakkında Karamame
1921	1337 Hudud-ı Sıhhiye Müdüriyeti-i Umumiyesi Bütçesine 10.600 Lira Tahsisat-ı Fevkalade İlavesi Hakkında Karamame
1922	Hudud-ı Sıhhiye Müdüriyeti-i Umumiyesinin 1338 Senesi Maliyesi Birinci Altı Aylık Muvakkat Bütçe Karamamesi
1922	Zabita-i Sıhhiye-i Hayvaniyye Kanun-ı Muvakkatinin Bazı Mevaddını Muaddil 3 Zilhicce 1339 Tarihli Karamameye Merbut Tarifeden Bazı Fıkraların İhracı Hakkında Karamame
1922	Hudud-ı Sıhhiye Müdüriyeti-i Umumiyesinin 1338 Senesi İlk Altı Aylık Bütçesine 31.000 Lira Tahsisat-ı Fevkalade İlavesi Hakkında Karamame
1922	Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'den Tard Olunan Talebenin Tıp Fakültesine Kayıt ve Kabul Olunmaması Hakkında Karamame

ordudaki sıhhi durumu ıslah etmek amacıyla sağlık mevzuatları yürürlüğe girmişse de Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve maddi imkânsızlıklar nedeniyle yarım kalmıştır.³³

İŞGAL DÖNEMİ (1918-1923)

I. Dünya Savaşı'nın Osmanlı Devleti açısından mağlubiyetle sonuçlanmasının ardından 30 Ekim 1918'de İtilaf Devletleri ile Mondros Mütarekesi imzalanmıştır. İttihatçı liderler ise 2-3 Kasım 1918'de İstanbul'u terk etmişlerdir. Mütareke'nin ardından ortada sebep olmaksızın İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan gemilerinden oluşan İtilaf Devletleri donanması tarafından 13 Kasım 1918'de İstanbul'a asker çıkarılmasının ardından fiili işgal başlamıştır. Anadolu'da Millî Mücadele'nin başlamasıyla 16 Mart 1920'de İtilaf Devletleri, İstanbul'u resmen işgal etmişlerdir. Bu noktada Müttefik İşgal Kuvvetleri Askeri Komutanlığı bünyesinde birçok birim bulunduğu gibi sağlık/tıp da bulunmaktaydı.³⁴ İşgal Dönemi'nde yürürlüğe giren sağlık mevzuatları ise bu bağlamda değerlendirilmelidir. İşgalin ardından Düvel-i İtilafiye Sıhhiye Komisyonu (Beynelmüttefikin Sıhhiye Kontrol Komisyonu) kurularak sıhhiyeye dair her türlü denetim bu kurum tarafından yürütülmüştür.³⁵ Tablo 4 incelendiğinde sağlık alanında yürürlüğe giren mevzuatların neredeyse tamamının "Hudud-ı Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi"yle alakalı olduğu görülmektedir. Bu noktada hudutlarda sıhhi önlemler almak salgın hastalıkların önlenmesi ve karantina uygulamaların düzen içerisinde yürütülmesi açısından oldukça önemliydi.

SONUÇ

Osmanlı XIX. yüzyıla geldiğinde devletin içerisinde bulunduğu siyasi, ekonomik ve sosyal durum, devlet öncülüğünde idari, hukuki, siyasi alanlarda modernleşmeyi gerekli kılmıştır. Tıp ve sağlık alanı da modernleşmenin gerekli olduğu alanların başında gelmektedir. 1827'de modern tıp eğitimi veren tıp okulu olan Tıphâne-i Âmiye'nin kurulmasıyla birlikte askeri tıp eğitiminden başlayarak modernleşme süreci sağlık alanında resmen başlamıştır. Tanzimat dönemine gelindiğinde devletin idari ve hukuki alanda

geçirmeye başladığı modernleşme süreci sağlık alanında çıkarılan ve yürürlüğe konulan düzenlemelerle kendisini göstermeye başlamıştır. Cumhuriyet dönemine gelene kadar devlet olarak içinden geçilen farklı süreçler, sağlık açısından döneme özgü otoriteyi koruma ve toplumun sağlık ihtiyaçlarını karşılama amacıyla, içinden geçilen siyasi ve yönetsel süreçlerin ortaya çıkardığı sorunlarla baş etmeyi gerekli kılmıştır. Sağlık alanında ortaya çıkan sorunlar ve ihtiyaçlar düzenlemeleri gerekli kılan önemli bir başlık olmuştur. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e uzanan süreçte, askeri ve sivil tıp eğitimi, askeri ve sivil sağlık personeli istihdamı, askeri ve sivil sağlık hizmetleri, bulaşıcı hastalıklarla mücadele, ulusal ve uluslararası yansımalarıyla sağlık uygulamaları ve tedbirleri, sağlık hizmetlerinin finansmanı gibi konularda düzenlemeler yapıldığı; yapılan bazı düzenlemelerin de mükerrer olmasına rağmen dönemin ihtiyaçlarına cevap verebilmek için revize edildiği görülmektedir. Yapılan düzenlemelerin uygulama sürecinde modern tıp uygulamalarının kendisine zemin bulduğu anlaşılacakla birlikte, özellikle sağlık alanında yapılan düzenlemelerle devletin modern hukuk anlayışıyla yönetilmeye gayret edildiği görülmektedir. Sağlık alanında yapılan bu düzenlemeler sadece ülke içi dinamikleri değil, aynı zamanda uluslararası dinamikleri de etkileyecek ve kontrol altına alacak bir nitelikte olduğunu söylemek mümkündür.

Finansal Kaynak

Bu çalışma sırasında, yapılan araştırma konusu ile ilgili doğrudan bağlantısı bulunan herhangi bir ilaç firmasından, tıbbi alet, gereç ve malzeme sağlayan ve/veya üreten bir firma veya herhangi bir ticari firmadan, çalışmanın değerlendirme sürecinde, çalışma ile ilgili verilecek kararı olumsuz etkileyebilecek maddi ve/veya manevi herhangi bir destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması

Bu çalışma ile ilgili olarak yazarların ve/veya aile bireylerinin çıkar çatışması potansiyeli olabilecek bilimsel ve tıbbi komite üyeliği veya üyeleri ile ilişkisi, danışmanlık, bilirkişilik, herhangi bir firmada çalışma durumu, hissedarlık ve benzer durumları yoktur.

Yazar Katkıları

Bu çalışma hazırlanırken tüm yazarlar eşit katkı sağlamıştır.

KAYNAKLAR

- Emecen FM. Matruşka'nın küçük parçası: Nevşehirli damat İbrahim Paşa Dönemi ve "Lale Devri" meselesi üzerine bir değerlendirme [The smaller matruşka doll: an evaluation of "Tulip Age" and the period of Nevşehirli Damat İbrahim Pasha]. *Osmanlı Araştırmaları*. 2018;52(52):79-98. [Crossref]
- Stanford JS. Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu. 1. Baskı. İstanbul: Kapı Yayınları; 2008.
- Özcan A. II. Mahmud ve reformları hakkında bazı gözlemler. *Tarih İncelemeleri Dergisi*. 1995;10(1):13-39. [Link]
- Altıntaş A. Ülkemizde tıp eğitiminin başlangıcı, gelişimi ve 14 Mart Tıp Bayramı'nın anlamı. *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi*. 2008;12(1):44-53. [Crossref]
- Yıldırım N. İstanbul'un Sağlık Tarihi. 1. Baskı. İstanbul: İstanbul Üniversitesi; 2010. [Crossref]
- Yavuz Y. Batılılaşma döneminde Osmanlı sağlık kuruluşları. *ODTÜ MFD*. 1988;8(2):123-42. [Link]
- Tanör B. Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri. 22. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları; 2012.
- Aydın MA. Düstur. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1994:48-9.
- Düstur [Tertib 1]. [Link]
- Düstur [Tertib 2]. [Link]
- Karakoç S. Külliyyât-ı Kavânin: I. & II Cilt. Aydın MA, Gedikli F, Akman M, Ekinci EB, Kenanoğlu MM, editörler. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları; 2006.
- Ergin K. Osmanlı Devleti'nde Kanunnamelerden Nizamnamelere Geçiş [Transition from Code of Laws to Regulations During Ottoman Empire]. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 2016;39:1-26. [Link]
- Tetik F. Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Dönemi Kamu Sağlığı Politikası 1839-1876 [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul: Marmara Üniversitesi; 2007. [Link]
- Çadırcı M. Tanzimat Döneminde Türkiye'de yönetim (1839-1856). *Bellekten*. 1988;52(203):601-26. [Crossref]
- Aydın E. Tanzimat ve Osmanlı Sağlık Hizmetleri. IV. Türk Tıp Tarihi Kongresi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi; 1996:445-55.
- Ünver S. Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar. *Tanzimat (Cilt 1)*. Maarif Matbaası; 1940:932-66.
- Akbulut U. 19. Yüzyılın İlk Yarısında Salgın Hastalıklar Karşısında Devlet ve Toplum [State and Society in the Face of Epidemics in the First Half of the 19th Century]. *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 2023;16):22-40. [Crossref]
- Aydın E. 19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması [Ottoman Health Organization In 19th Century]. *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*. 2004;(15):185-207. [Link]
- Yıldırım N, Sert G. Eczacılık mevzuatımızın tarihsel sürecinde eczane açma / eczacı olma koşulları ve hekim - eczacı ilişkisi (1852-1953) [Regulations on the licensing of pharmacies, the qualification of pharmacists, and the relationship between pharmacists and physicians in Turkey (1852-1953)]. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları: Asuman Baytop Armağanı*. 2010;11(1-2):291-303. [Link]
- Mercan M. Geçmişten Günümüze Türkiye'de Tarım Bakanlığı Veteriner Hekimliği Hizmetlerinin Örgütlenmesi. *Doktora Tezi*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi; 2024. Erişim linki: [Link]
- Karpat KH. Türk Demokrasi Tarihi. 1. Baskı. Ankara: Timaş Yayınları; 2010.
- Uyaniker A. Sultan II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Devleti'nde Sağlık Alanında Yapılan Çalışmalar (1876-1909). [Doktora Tezi]. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi; 2014. [Link]
- Ölmez A. İkinci Abdülhamid Döneminde koruyucu hekimlik ve bazı vesikalar. *Belgeler*. 2013;XXXIV(38):87-99. [Link]
- Akpınar D, Erhan E. Türkiye'de Bakterioloji Alanında Gelişmeler (1876-1938). 1. Baskı. İstanbul: Kutlu Yayınevi; 2020.
- Özgül C. Osmanlı Devleti'nin Son zamanlarında bir illele yüzleşmek: devletin resmi tutumu bağlamında Dâü'l-Kelb (kuduz hastalığı) [Confronting a disease in the late Ottoman State: Dâü'l-keleb (rabies disease) in the context of the state's official attitude]. *Tarih İncelemeleri Dergisi*. 2017;XXXII(2):491-529. [Crossref]
- Ocak B, Şendil AF. Osmanlı Devleti'nde çiçek hastalığı ile mücadele: Taşra Telkhhaneleri [Struggle against smallpox in Ottoman Empire: provincial vaccine centers]. *Belgi*. 2023;(26):211-37. [Crossref]
- Akşin S. Jön Türkler ve İttihat ve Terakki. 5. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi; 2009.
- Akağündüz Ü. Kolera Hastalığı ve II. Meşrutiyet Yıllarında Bu Hastalığa Karşı Toplumsal Bilinçlendirmeyi Arttırma Çabaları (1908-1914) [Efforts to raise social awareness against Cholera during the Second Constitutional years (1908-1914)]. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları / Recent Period Turkish Studies*. 2024;(45):91-124. [Crossref]
- Yıldırım N. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. İletişim Yayınları; 1985:1320-38.
- Öznel M. II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Maliyesi. 1. Baskı. İstanbul. Kitabevi; 2009.
- Özdemir A. I. Dünya Savaşı'nda Hicaz'daki Sıhhi Teşkilat [Yüksek lisans tezi]. Kütahya: Kütahya Dumlupınar Üniversitesi; 2019. [Link]
- Altıntaş A. Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı). *Atatürk Ansiklopedisi*; 2024. [Link]
- Efe İ. II. Meşrutiyet döneminde ordunun sağlık hizmetlerini yapılandırma çabaları [Restructuring health services in the Ottoman army during the Second Constitution period]. *Karadeniz Araştırmaları*. 2021;18(70):265-81. [Crossref]
- Türkmen Z. İstanbul'un işgali ve işgal dönemindeki uygulamalar (13 Kasım 1918-16 Mart 1920). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. 2002;XVIII(53):319-72. [Link]
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA): İ.DUİT. 71/121.